

BISZTRAY GYULA

Az Arany János-kiadások rostája (1883—1958)

*Tanítómesteremnek, a nyolcvanéves Horváth Jánosnak
tisztelettel.*

ARANY János művei száztíz év óta élnek és hatnak a magyar szívekben. Könyvei újabbnál újabb kiadásokban jelennek meg, közönsége egyre növekszik. Ma — bizony elmondhatjuk — népünk legszeretettebb költőinek egyike.

Műveivel legfőbb célja: népének nevelése volt. Elsőrendű feladatnak tekintette munkái olcsó, népszerűsítő kiadását. E szüntelen törekvését egyszerűségi végrendeletének kell tartanunk. A mindenkori magyar könyvkiadás számára a legfőbb parancs: e remekművekkel nem kalmárkodni, hanem népet, nemzetet nevelni!

ARANY János műveinek alábbi kiadástörténete feleletet keres arra a kérdésre, hogy ezeknek a céloknak és feladatoknak a költő halála óta eltelt háromnegyed század alatt mennyiben felelt meg a magyar könyvkiadás?

Ráth Mór kiadásai (1883—1900)

A költőnek — életében — RÁTH Mór volt az utolsó kiadója.

HECKENASTTól megválva, 1864-ben szerződött vele. Munkáit életének utolsó szakaszában és a halála utáni két évtizedben — összesen harminchat éven át — a RÁTH-féle izléses kiállítású kötetek terjesztették országszerte.

Buda halála (1864), ARANY János *Összes Költeményei* (1867), *Toldi szerelmének* és a trilógiának számos kiadása, ARANY János *Összes Munkái* (1883), *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (1887—89), a ZICHY Mihály által illusztrált *Balladák* (1895) — ezek RÁTH Mór működésének legfőbb eredményei az ARANY-kiadások terén.

Arany János Összes Munkái (1883)

RÁTH Mór szóbanlevő kiadói működésének utolsó két évtizedében legjelentősebb esemény ARANY János *Összes Munkáinak* s *Hátrahagyott Iratai és Levelezésének* megjelentetése volt. Ez a két kiadvány takarította be először — ha nem is a teljesség igényével — a költő közel négy évtizedes termését.

Az *Összes Munkák* (rövidítve: *ÖM*) kiadásáról már ARANY János folytatott tárgyalásokat RÁTHTAL, miután ez az „összes” kiadás eszméjét fölvetette. Szerződést is kötöttek, s a költő elkészítette a kötetek beosztásának tervét. A megvalósítást azonban már nem érthette meg. A költő halála után RÁTH Mór — ARANY László közreműködésével — megkezdte a kiadást, „kegyeletos kötelességnek tartva” az eredeti tervezet pontos követését. A

beosztás — a költeményeknek a korábbi gyűjteményektől eltérő sorrendje és csoportosítása — megfelel a költő végakarátának.

Az *ÖM* nyolc kötetre terjed, s elrendezése a következő:

1. Kisebb költemények.
  2. Elbeszélő költemények I. Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.
  3. Elbeszélő költemények II. Buda halála. Murány ostroma. Katalin. Szent László füve. Az első lopás. Keveháza. Bolond Istók.
  4. Elbeszélő költemények III. Az elveszett alkotmány. A nagyidai cigányok. Rózsa és Ibolya. Losonezi István. A Jóka ördöge. Kóbor Tamás. Elegyes darabok [= 37 kisebb költemény].
  5. Prózai dolgozatok.
  6. Shakspeare színműveiből: A szentivánéji álom. Hamlet, dán királyfi. János király.
  7. Aristophanes vígjátékai I. A lovagok. A felhők. A darázsok. A béke. Az Acharnaeheliek. A madarak.
  8. Aristophanes vígjátékai II. A békák. Lysistrate. A nők ünnepe. A nőuralom. Plutos.
- A 6—8. kötet közös címe a sorozatcímlapon: Drámai fordítások.

Az *ÖM* kiadása — mint azt RÁTH Mór is megjegyzi — nem teljes. Nem teljes azért, mert magának a szigorúan szelektáló költőnek szándékai szerint készült, mellőzve a „tán nem általános érdekű s keletkezésük korának bélyegét nagyon is magukon viselő” darabokat. Valóban, kevés az, amit RÁTH Mór és ARANY László az eléjük szabott keretbe még felveendőnek tartottak; jobbra csak az a 14 régebbi költemény (a 4. kötetbe iktatva), amelyeket a napisajtó, a költő halála után mint kiadatlanokat közölt, illetőleg fölelevenített.

Az *ÖM* nyolc kötetét tehát a költő végakarata szerinti gyűjteménynek kell tartanunk. Beosztását, csoportosítását illetően (az említett csekély pótlás kivételével) kétségtelenül az.

A költemények — az *Elbeszélő költemények* felsorolásából is láthatóan — nem követik az időrendet. A *Kisebb költemények* sem sorakoznak szigorú kronológiai rendben! Pl. az I. kötet így indul: *Télben* (1848), *A varró leányok* (1847), *Czakó sírján* (1848), *Az Alföld népéhez* (1848), *A rab gólya* (1847) stb. ARANY Jánosnak sajátos felfogása volt a verskötetek berendezése felől, amit TOMPÁNAK írott egyik levelében (1856. okt. végén) következőképpen fejtett ki: „A rendezésben [tárgykörök szerinti] elkülönözést nem, csak változatos-ságot ajánlok, vigra szomorú — jobbra gyengébb; így míg egyik a másikat emeli, az olvasónak is nyugpontokat nyújt mintegy, — ha egy gyöngye ki nem elégíti, az erős utána annál erősbnek tetszik stb. Én legalább ezt követem, tudván, hogy varietas delectat.” Az *ÖM*-nak a költő intencióit követő beosztása a negyedszázaddal korábbi levélben kifejtett felfogás következetes alkalmazásáról tanúskodik!

A szövegekölést illetően RÁTH Mór hangsúlyozza, hogy azoknak a kiadásoknak a szövegét követte, amelyeket ARANY maga nézett át s maga javított ki. Kétes esetekben ARANY László véleménye döntött. „De itt is kritikával jártunk el” — mondja RÁTH. Sajnos, a kiadvány — népszerű jellege miatt — a szövegváltozatokat nem tünteti fel: „variansokat közölnünk *jeleppen* nem tartottuk szükségesnek”.

Végeredményben tehát az *ÖM* első kiadása a nyomdai gondozás és a külső kiállítás (jó papír, tetszetős „tükör”, a kor ízlését jelző díszes kötés, aranymetszés stb.) tekintetében kiváló kiadói teljesítmény, de nem készült egy tudományos kiadás igényével. Kezdetben minden magyarázat nélkül

indult a sorozat, de munka közben látnia kellett RÁTHnak — s a kiadás szellemi ellenőrének: ARANY Lászlónak —, hogy bizonyos, bármi csekély jegyzetanyag nélkül a nagyszabású kiadvány nem valósíthatja meg legfőbb célját: a közönségnevelés feladatát. Ezért pótlólag, az 5. kötetbe, majd pedig a 8. kötetbe beleszorították az 1—5., illetőleg a 6—8. kötethez tartozó legfőbb tudnivalókat (I—XXX., illetőleg I—XVIII. lapszámzással). Itt fejtí ki RÁTH Mór a kiadvány szempontjait (amelyekből fentebb idéztünk), közli a *Kisebb költemények*, az *Elbeszélő költemények*, a *Prózai dolgozatok* és a *Drámafordítások* első megjelenésének adatait, felsorolja a korábbi kiadásokat és a fordításokat, kijavít néhány sajtóhibát; közlétesz egypár életrajzi adatot, ARANYra és műveire vonatkozó bibliográfiát nyújt, s végül lajstromozza ARANY János addig kiadott leveleit. — Szükszavúságuk ellenére is fontos tájékoztatások!

Az *ÖM*, mint RÁTH Mór kiadványai általában, közönsége igényeinek megfelelően, dúsan aranyozott kötésben, luxusos kiállításban jelentek meg. A kispénzű emberek számára a gyűjtemény megvásárlását a kiadó olyan módon kívánta lehetővé tenni, hogy az egyes köteteket eredetileg egyforintos, illetőleg hatvan krajcáros füzetekben bocsátotta ki. A füzeteket utólag bár mikor becserélte kötött példányokra. A vállalkozás sikerét jelzi, hogy a sorozat 1883—85-ben már második kiadásban került forgalomba. A század végéig összesen hat kiadást ért.

E sorok írója úgy emlékszik vissza a RÁTH-féle aranyosan csillogó könyvekre, hogy azok nemcsak klasszikus olvasmányok, hanem egyszersmind dísz tárgyak is voltak...

Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése (1887—1889)

ARANY János hatalmas munkateljesítményét és az életében közönség elé bocsátott művek szigorú szelekcióját mutatja, hogy a szintén válogatással közzétett *Hátrahagyott Iratok* első — s a legutóbbi évekig egyetlen — gyűjteménye négy vaskos kötetet tesz ki. Beosztásuk: I. kötet: *Hátrahagyott versei*. II. kötet: *Hátrahagyott prózai dolgozatai*. III—IV. kötet: *Levelezése író-barátaival*.

A négy kötetet a költő fia, ARANY László rendezte sajtó alá és látta el bevezetéssel s jegyzetekkel. ARANY László, a nagytehetségű költő és nagyműveltségű esztéta (akinek véleményét utolsó éveiben az „agg fülemile” is mindig meghallgatta!) kétségtelenül azzal a kegyelettel végezte ezt a munkát, amely a költő szellemi hagyatékának gondozóit mindenkor kötelezi. A kötetek elé írt tartalmas bevezetésekben ARANY László hangsúlyozza is a kegyelet parancsát. El kell ismernünk, hogy ARANY János hátrahagyott iratait több szeretettel és megbecsüléssel senki sem gondolhatta volna, mint tulajdon fia. Kétségtelen, hogy az asztalfiókban maradt kéziratokat s a folyóiratokban szétszóró emlékeket elsőízben csak ő rendezhette sajtó alá. Ha a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának módszeréhez mégis bíráló megjegyzéseket fűzünk, ezek nem annyira ARANY Lászlót terhelik, mint inkább egyetemlegesen azt a szövegközlési gyakorlatot, amely a múlt század végén és a századfordulón nálunk úgyszólván általános volt. Ez az eljárás a szövegeknek (klasszikus szövegeknek!) több mint liberális, mondhatni szabados kezelésében nyilatkozik meg. A sajtó alá rendező felhatalmazva érezte magát arra, hogy „legjobb meggyőződése szerint” minduntalan „simítson, javítson” a gondjaira bízott kéziratokon,

sőt a már nyomtatásban is megjelent szövegeken. Vagyis : töröljön, mellőzzön neki nem tetsző szavakat, mondatokat, egész szakaszokat, s a törölt részeket áthidaló szöveggel kapcsolja össze. Ezt a sajátos filológiai eljárást leghatározottabban GYULAI Pál érvényesítette. GYULAINAK — úgy látszik — nemcsak kritikai munkássága szerzett föltétlen tekintélyt, s méltán! — hanem szövegkiadó ténykedése is. Pedig ez (akár VÖRÖSMARTY, akár MADÁCH Imre vagy KEMÉNY Zsigmond műveinek általa „gondozott” gyűjteményeire gondolunk) súlyos kifogás alá esik. Úgyannyira, hogy irodalomtörténetünknek — klasszikusaink kiadása terén — egyik legfontosabb feladata éppen a GYULAI által sajtó alá rendezett művek új kiadása — az eredeti kéziratok, illetőleg közlések nyomán! GYULAI Pál megbízhatatlan kiadói eljárását tulajdon műveinek (főleg az *Emlébeszéd*ek és a *Dramaturgiai dolgozatok* két-két kötetének) rendetlen kiadása is eléggé bizonyítja. GYULAI önkényes kiadói eljárása — sajnos — kortársaira is kihatott. Nem csoda, hogy gyakorlatát költőbarátjának fia, ARANY László többé-kevésbé szintén követte.

Nem feladatunk a *Hátrahagyott Iratok* jelentőségének méltatása. Elég röviden ennyi:

ARANY János *Összes költeményeinek és Prózai dolgozatainak* gyűjteménye mellett ez a négy kötet a költő többi alkotásának leggazdagabb foglalata. Közönségünk az I. kötetben — *Arany János hátrahagyott versei* közt — olvashatta először az *Őszikéket*, itt találta együtt a nagyobb elbeszélő költemények közül a *Csaba királyfi*, *Az utolsó magyar*, *Édua*, az *Öldöklő angyal*, a *Daliás idők* hosszabb-rövidebb töredékeit, valamint a *Rögtönzések*, *tréfák*, *sóhajok* és *Forgácsok* cím alatt számos kisebb költeményét (köztük: *A tölgyek alatt*, *Júliska elbujdosása* stb.), amelyek a mai köztudatban már elválaszthatatlan, szerves részei a költő oeuvréjének.

A II. kötetben *Prózai dolgozatainak* gazdag sorozatával ismerkedhetett meg az olvasó. Itt jelent meg *Zrínyi és Tasso-tanulmányainak* folytatása, továbbá — önálló kötetben először — kritikai dolgozatainak nagy része, melyeket — minthogy élő írók műveiről szólnak — mellőzött *Prózai dolgozatainak* 1879-i gyűjteményéből. Nyelvészeti és stilisztikai dolgozatai, valamint „elegyes cikkei” (köztük: MADÁCH bevezetése a Kisfaludy-társaságban, a *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* programja stb.) mind ezúttal kerültek először önálló kötetbe. Végül a *Levelezés* két kötete a költő pályájának és kora irodalmi mozgalmainak egyik leggazdagabb forrásanyagát tárta föl.

ARANY János hagyatéka ezzel a négy kötettel vált viszonylag teljessé. Ezeknek közrebocsátása tette lehetővé az *Összes Művek* áttekintését és a költő egész életművének tanulmányozását.

Sajnos, az egykorú sajtó és közönség nem méltányolta kellőleg a *Hátrahagyott Iratok* kiadásának jelentőségét. A lapok recenziói beérték a külső kiállítás dicséretével és a tartalom pusztá részletezésével. A gyűjtemény jelentőségét jóformán csak a *Fővárosi Lapok* Dr. V. J. jegyű recenziója (minden valószínűség szerint: VÁCZY János) méltatta, néhány bíráló megjegyzés kíséretében. Századvégi sajtónk és közönségünk magatartásáról V. J. — többek között — így nyilatkozik: „Arany János hátrahagyott iratait — amennyire figyelemmel kísérhettük — sem a közönség, sem a sajtó nem fogadta e fölülte becses hagyaték nagy értékéhez eléggé méltóan... Pedig nem hisszük, hogy az a tíz év, mely a *Toldi szerelmé*-nek hatalmas sikerei óta lefolyt, nemzetünk irodalmi ízlésében valami sokat változtatott volna. Sőt meg vagyunk győződve, hogy az a közönség, mely akkor oly fényes

elégtételt szolgáltatott a beteges költőnek, ma még inkább érzi, mily megbecsülhetetlen kincset bír Arany János összes műveiben . . .”

A hátrahagyott versek közlésének szövegghűségét, illetőleg szöveg-módosításait ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának 1951—1953-ban megjelent I—VI. kötete alapján ma már bárki tanulmányozhatja és mérlegelheti. A II. kötet anyagának, a *Prózai dolgozatoknak* szövegközlését a kritikai kiadás folytatólagos kötetei elemzik majd. Ahogy a *Hátrahagyott versek* újabb sajtó alá rendezője, VOINOVICH Géza sajnosan nélkülözötte a részletesebb jegyzetanyagot (amelyet pedig a költő fia könnyűszerrel csatolhatott volna), ugyanúgy fogja tapasztalni a bővebb tájékoztató jegyzetek hiányát a *Prózai dolgozatok* kritikai szövegkiadója is. Mi ezúttal csak a III—IV. kötet anyagáról, a *Levelezésről* kívánunk részletesebben szólni.

A levélanyagot ARANY László a költő életpályájának fejezetei szerint így csoportosította: [*Szalontai évek*]. I. időszak: A forradalom végéig (1845—1849). II. időszak: A forradalom után (1850—1851). [*Nagykőrösi évek*]. III. időszak: (1851—1860). [*A pesti évtizedek*]. IV. időszak: Szerkesztői és akadémiai évek (1861—1876). V. időszak: Alkonyat (1877—1882). A levelek mennyiségi megoszlása ez öt időszak alatt: I: 1—89. levél, II: 90—106. levél, III: 107—308. levél, IV: 309—458. levél, V: 459—470. levél. Ehhez járul még a *Függelékben* három levél. A *Levelezés* két kötete tehát összesen 473 levelet tartalmaz: ARANY Jánostól és ARANY Jánosnak írt leveleket egyaránt.

A levélanyagnak ez öt időszakra való ágyazása látszólag világos tagolást jelent. Valójában mégis igen bonyolult feladat e levéltömeg tanulmányozása, minthogy ARANY László a leveleket az egyes időszakokon belül nem szoros kronológiai rendben közli, hanem a levelező-társak szerint csoportosítva. (*Levelezés Szilágyi Istvánnal* 1—17. levél, *Levelezés Petőfivel* 18—79. levél, *Levelezés Tompa Mihállyal* 80—85. levél stb.) E felosztás ARANY egyéniségének mindig csak egy-egy oldalát világítja meg: gondolatköreit feldarabolja, úgyhogy az olvasónak magának kell — nem kis fáradsággal — összeszednie az egyes időszakokon belül szétszaggató problémákat.

Ez az ARANY László-féle levélkiadás nálunk első kísérletnek tekinthető egy nagyobb terjedelmű írói levelezés kiadásának módszerére. Nem éppen szerencsés megoldása külön figyelmeztetés volt a további hasonló tervekhez. E kiadás említett bírálója, VÁCZY János, gyakorlatilag hasznosította is e tanulságot, midőn 1890-ben (egy évvel ARANY János *Levelezése* II. kötetének megjelenése után!) a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megindította KAZINCZY Ferenc monumentális levelezésének sorozatát. A KAZINCZY-levelezés akadémiai kiadása már az egyetlen helyes módszert követi: a leveleket szoros időrendben hozza. (Hiszen a levelező-társakkal való kapcsolatokat a névmutató kielégítő módon szemlélteti!)

Sem ARANY, sem levelező-társai, barátai nem azzal a szándékkal írták leveleiket, hogy azok valaha nyilvánosságra kerüljenek. Nem KAZINCZYNak és kortársainak, az úgynevezett epistola-íróknak irodalmi közvéleményt kialakító s műfaj-igényekkel föllépő eszmecseréje ez. E levelezés csak a bizalmas baráti társalgást pótolja, mint ARANY László megjegyzi, s éppen ebben van e hagyatéék kiváló érdeke. A levélanyag ARANY János életrajzának leggazdagabb forrása. Feltárja a költő pályáját, irodalmi terveit, gondolatvilágának kialakulását, magánéletét, s mindazoknak irodalmi törekvéseit, akikhez bizalmas barátság fűzte. A SZILÁGYI Istvánnal, PETŐFIVEL, TOMPÁVAL,

JÓKAIVAL, LÉVAYVAL, GYULAIVAL, SZÁSZ KÁROLYVAL, CSENGERYVEL stb. folytatott levelezés ARANY Jánosnak és barátainak, valamint koruk irodalmi és művelődési viszonyainak megismeréséhez fölbecsülhetetlen értékű adattár. Éppen ezért — mai felfogásunk szerint — a levelezéseket teljes egészükben s csonkítatlan, ép szöveggel kellett volna kiadni.

Az ARANY János-levelezés, sajnos, se nem teljes, se nem szöveghű. Összeválogatásának főszempontjára már a kiadvány címe figyelmeztet. A cím csak „író-barátaival” folytatott levelezését ígéri, eleve kizárva a gyűjteményből másokkal (így pl. tanítványával, TISZA Domokossal) váltott tekintélyes számú levelét. Egyébként a levelezés kiadására vonatkozólag ARANY László világosan kifejti szempontjait (a *Lev. I.* kötetéhez írt *Bevezetésében.*)

Vázolva a levélanyag összegyűjtésének körülményeit, kiemeli, hogy „az így kezembe jutott bőséges gyűjteményt egész terjedelmében nem adhattam ki. Sok részlete nem egyéb, mint alkalmi izenet, megbízás, értesítés stb. aminek érdeke, vagy jelentősége alig lehet. Ezeket mellőznöm kellett, ha a kiadást rengeteg tömeggé szaporítani nem akartam. Csak a Petőfivel váltott leveleket láttam jónak kihagyások nélkül közölni. Az egész sorozatból t. i. az Arany—Petőfi-levelekből alig hiányzik négy-öt...” Ellenben a levelezés többi anyagát rendkívül megrostálta és megnyírálta. Tájékoztatása szerint: az ARANY—PETŐFI-levelezés mellett az ARANY—TOMPA-levelezést publikálja aránylag legteljesebben, minthogy: „Ez volt atyámnak legtartósabb s legösszefüggőbb láncolatban folyó levelezési viszonya... Többi barátaival váltott leveleiből az önmagára vonatkozó közleményeket inkább mellőztem, s csak azt vettem be, ami valamely közérdekű kérdésre vet világot...” E nyilatkozat szerint tehát az ARANY—TOMPA-levelezés a gyűjteménynek aránylag legterjedelmesebb fejezete. Elképzelhető a „többi levelezés” hiányossága és csonkasága, ha az ARANY—TOMPA-levelezésből is a kiadatlan ARANY—TOMPA-levelek tömege hiányzik, arról nem is szólva, hogy a közölt levelek tekintélyes része szemelvényes, hiányos és csonka. ARANY László kihagyott — a kevésbé „közérdekű” szakaszok mellett — minden kényesebb részletet, vaskosabb kifejezést is, amik nélkül pedig TOMPA levelei éppen nem szükködnének!

A bonyolult szerkezeti beosztás és a levélanyag túlságos megrostálása mellett egyéb hibákat is találunk a két kötetnyi *Levelezésben*. Feltűnő tévedés, hogy ARANY János 1848. június 30-án írt levelét (*Lev. I.* köt. 158—162. l.) PETŐFINEK szóló levélként közli, holott azt ARANY VAS GEREKENHÉZ intézte, amint ez PETŐFINEK írt 1848. aug. 12-i leveléből kétségtelenül megállapítható. — Szólhatnánk még az eredeti kéziratok téves olvasásból eredő hibáiról, a figyelmetlenségből kihagyott és önkényesen betoldott szavakról stb. — de ezek amúgy is kitűnnek majd ARANY János, illetőleg TOMPA Mihály levelezésének készülő kritikai kiadásai nyomán.

Célszerűnek látszott a *Levelezés* ez első, 1887—89. évi kiadásának főbb hibáit és hiányait feltárni, annál is inkább, minthogy a gyűjtemény második kiadása (a Franklin-féle 1900. évi *Összes Művek* sorozatában) semmit sem vett észre e hibákból, semmit sem javított rajtuk. A Franklin-Társulat gépiesen újranymotta az egészet, sajtóhibákkal tetézve a tizenkét évvel korábbi kiadás fogyatkozásait.

Arany János balladái Zichy Mihály illusztrációival (1895)

RÁTH Mór egyik legkésőbbi, legismertebb és legkedveltebb kiadványa ARANY balladáinak gyűjteménye ZICHY Mihály illusztrációival (1895).

ARANY János művei nem egy festőnk és szobrászunk képzeletét ragadták meg. THAN Mór (*Családi kör, Kege a csodaszarvasról*), LOTZ Károly (*Az egrileány*), SZÉKELY Bertalan (*Ágnes asszony*), GYÁRFÁS Jenő (*Tetemrehívás*), KŐRÖSFŐI-KRIESCH Aladár (*Buda halála*), a szobrászok közül FADRUSZ János (*A farkasokkal viaskodó Toldi*), STROBL Alajos (*Toldi és Piroska*, a költő szobrának mellékalakjaként) — e kiváló művészek alkotásai hirdetik ARANY János költeményeinek messze sugárzó hatását, s ábrázolásainak szemléletességét. De a fantázia gazdagsága, az életszerű kifejezés és a lélekrajz szempontjából valamennyit felülmúlják ZICHY Mihály ballada-illusztrációi. Az ARANY—ZICHY-balladaskönyv (ZICHY MADÁCH-illusztrációival együtt) a magyar „képeskönyvek” történetében a legmagasabb szintet képviseli.

ZICHY Mihály, amikor ARANY balladáit illusztrálta, Szentpéterváron, a cári udvarban élt. Művészi munkájába a költő szellemének kongeniális kifejezése mellett — a festő lírájaként — sok éves nosztalgiája, honvágya is belejátszott. A művészettörténet helyesen állapította meg, hogy e világhírű művészünk képzelete a költő *szellemi* alkotásait valóban *megtestesíti*: művészetének eszközeivel szemmel láthatókká tudta varázsolni a költői képzelet alkotásait. Sem előtte, sem utána nem akadt nagy költőinknek egyenrangú illusztrátora, akinek rajzai ugyanolyan hűséggel és teljességgel fejeznék ki a versek mondanivalóját, mint ZICHY Mihály. Fantáziáját, humorát, kifoghatatlan leleményét, csodálatos rajztudását, egyszóval tüneményes művészi teremtőerejét teljesen a költő szolgálatára adta, valósággal átélte és kifejezte a halhatatlan balladákat. Sorról sorra, képről képre követi, de mégis önállóan, eredeti koncepcióval oldja meg a balladás ábrázolást. A rajzok száma, szerkezete és kidolgozása is szorosan alkalmazkodik az egyes témákhoz. Ahol a ballada cselekménye egy fejezetben összpontosul: ott ZICHY is egy nagy képből csoportosította alakjait; viszont amelyik balladának menete folyamatosabb: annál az illusztráció is kisebb jelenetek sorozatával követi az eseményt. Amint ARANY a tárgyhoz mértén változtatja hangját, a ritmust és a versalakot, úgy változtatja ZICHY is a művészi előadás módját. Sőt, a munka lázában a versszövegek annyira hozzánőttek, annyira beleolvadtak a balladák képszerű átköltésébe, hogy a művész végül is nem elégedett meg a cselekmény illusztrálásával, hanem magát a szöveget is „megrajzolta”, hogy a betűk, szavak vonalai is összhangban álljanak a képek stílusával. ARANY balladáinak ZICHY-től illusztrált kötete első ízben ilyen módon, a művész stilizált írásával jelent meg RÁTH Mór kiadásában.

A díszmű részletekben látott napvilágot: külön-külön lapokon egy-egy ballada. Ezekből fűzték aztán össze az album alakú kötetet. A kiadvány egyáltalán nem volt olcsó. Egy-egy ballada ára — terjedelméhez, az illusztrációk számához és nagyságához képest — 2—6 forintba került. A terjedelmet illetőleg néhány példa: *Hídatás*: egy albumlap, négy szövegillusztráció; *Éjféli párbaj*: egy albumlap, három szövegillusztráció; *Ágnes asszony*: egy albumlap, hét szövegillusztráció; *V. László, Zács Klára, Tengerihántás*, egyenként öt-öt szövegillusztráció; *Az egrileány, Török Bálint* egyenként tíz-tíz szövegillusztráció stb.

A közönség nagy érdeklődéssel fogadta az ARANY—ZICHY balladakötetet. Ezt az 1895 óta megjelent számos kiadás tanúsítja. Legújabban, 1957-ben is újranyomták.

A Franklin-Társulat monopóliuma (1900—1940)

1900-ban RÁTH Mór örökösaitől a Franklin-Társulat szerezte meg ARANY János műveinek kiadói jogát. Ettől fogva négy évtizeden keresztül e vállalat birtokában volt az ARANY-hagyaték kiadásának monopóliuma. A Franklin-Társulaté tehát minden érdem és minden mulasztás, ami ARANY János műveinek kiadása és terjesztése körül a szerzői és kiadói jogi kötıtségek időtartamának századunkra eső részében — több mint kétharmadában! — mutatkozik. (A nemzetközi egyezmények értelmében a szerzői jog védeltségének időtartama ötven év. Ezt utólag meghosszabították az első világháború négy esztendejének kétszeresével. Így nyúlt az ARANY János-hagyaték szerzői és kiadói jogi védeltségének ideje ötvennyolc évre: 1882—1940.)

Érdemes itt utalni arra, hogy milyen körülmények között jutott a Franklin-Társulat ARANY János műveinek kiadói jogához. Érdemes, mert kiderül, hogy mindenik nagyobb kiadóvállalatunk szívesen szerezte volna meg e jogokat, s azok némelyikénél bizonyára nagyobb megbecsülésben is részesül a költő hagyatéka . . .

RÉVAY Mór János memoárja (*Írók, könyvek, kiadók*. Bp. 1920. I. köt. 362—368. l.) részletesen leírja a kiadói jogok megszerzésének történetét. Eszerint a RÁTH-tal kötött szerződés lejártakor (az 1899. év végén) a szerzői jogok tulajdonosa, ARANY László özvegye a RÉVAY-kiadóval kezdett tárgyalásokat. RÉVAY kerek egynegyedmillió koronát ígért ARANY János összes írói hagyatéka szerzői jogáért. ARANY Lászlóné az ajánlatot elfogadta, a szerződést megkötötte és az első részletet (60.000 kor.) átvette. Újév napján azonban, 1900. január 1-én, RÁTH Mór bejelentette, hogy él a szerződésében biztosított opcióval, vagyis az elővételi joggal. A RÁTH-féle kiadóvállalat akkor már végét járta; RÁTH Mór egészségi állapota és pénzügyi viszonyai egyáltalán nem tették lehetővé, hogy vállalatát tovább is fenntartsa. Az opció gyakorlása kizárólag üzleti fogás volt, és pedig a Franklin-Társulat üzleti fogása. E társulat ugyanis csakhamar megvásárolta RÁTH egész vállalatát s azzal együtt ARANY műveinek kiadói jogát. Erre elsősorban azért törekedett, hogy a *Magyar Remekírók* megindítandó sorozatában ARANY műveit is korlátlanul bírja.

A RÉVAY-cég feje — JÓKAI, MIKSZÁTH stb. műveinek kiadója és ügyes terjesztője — méla rezignációval írja emlékiratában, hogy ezzel az ügy rá nézve befejeződött. De „befejeződött, sajnos, Arany János munkáira nézve is. Húsz esztendő múlt el azóta anélkül, hogy Arany János munkái olyan népszerűekké váltak volna, mint annak idején szemem előtt lebegett . . .”

A Franklin-Társulat ARANY-kiadások körüli négy évtizedét két fejezetre kell osztanunk. Első fele, kb. 1925-ig, temérdek panaszra és jogos kifogásokra ad alkalmat. Utolsó másfél évtizedében — a VOINOVICH-féle kiadásokkal, melyekről később lesz szó — részben enyhítette az első negyedszázadban elkövetett mulasztásokat és visszaéléseket.

A vállalat urai hosszú időn keresztül nem tettek egyebet, mint a RÁTH-féle kiadásokból fennmaradt szedéseket matricázták és esetenként újranyomták. Így tették közzé 1900-ban és 1912-ben az *Összes Munkák* 12 kötetes sorozatát, majd pedig e sorozat részeit különböző csoportosításokban. (A 12

kötet a RÁTH-féle *ÖM* 1—8. köt., valamint a *Hátrahagyott Iratok és Levelezés* 1—4. kötetéből állott elő.) Az egyes lapok megrongálódott matricáit időnként kicserélték, elképesztő sajtóhibákkal éktelenítve ARANY János gyönyörű verseit . . .

A Franklin-Társulat működése (ezúttal kizárólag az ARANY János-kiadásokra szorítkozva) a kapitalista könyvkiadás iskolapéldáját mutatja.

A kizsákmányolás a foglalkoztatott munkaerőkre és a vásárlóközönségre egyaránt kiterjeszkedett. A Társulat kiadványai saját nyomdaüzemében készültek. Nyomdai szakemberektől szerzett közvetlen értesüléseink szerint alig volt tőkés vállalat, amely nyomdászait rosszabbul fizette volna, mint a Franklin-Társulat. Ebből önként következik, hogy a jó szakembereket nem tudta állandósítani, s beírte a gyengébb munkaerőkkel. Innen a gondatlan szedés (a Franklin-kiadványokban feltűnően sok a sajtóhiba!), a foltos („zebrás”) festékezés, a gondatlan nyomás stb.

A nyomdai, vagyis külső kiállítás fogyatékoságainál is nagyobb a tartalmi: a lelkiismeretlen „szöveggondozás”! A Franklin-Társulat hosszú időn át nem tudta megbecsülni azt a nagy feladatot, amelyet ARANY János műveinek *kizárólagos* kiadásával vállalt, magyarul szólva: aminek kizárólagos kiadására üzleti tőkéjével rátette a kezét! Csak az üzleti hasznot leste, csak a mindenkori gazdasági érdekekhez igazodott.

A vállalati munkások alacsony munkabére, a munkás-kizsákmányolás mellett az ARANY-kiadások magas bolti ára egyszermind további kizsákmányolást jelent: a közönség kizsákmányolását. Némely kiadók olykor megindítottak egy-egy olcsó, filléres sorozatot, márcsak a dekorum kedvéért is (mint pl. a Révai-Testvérek az *Olcsó Jókait*) — a Franklin-Társulat azonban egyetlen egyszer sem bocsátott ki olyan ARANY-kiadást, amely a szegény rétegeknek — munkásoknak, parasztoknak, diákoknak — súlyos anyagi áldozatot ne jelentett volna. A kispénzű emberek számára legfeljebb az *Olcsó Könyvtár*, utóbb a *Magyar Könyvtár* vagy a *Tanulók Könyvtára* néhány füzete juttatott némi szemelvényt ARANY János tizenkét vaskos kötetre rúgó írói hagyatékából.

A Franklin-Társulat legtöbb kiadványa, köztük az ARANY-kiadások nagy része: évszámjelzés nélkül jelent meg. A kiadás évének eltitkolása a Franklin-Társulatnak következetesen alkalmazott üzleti fogása volt, hogy a raktáraiban éveken, évtizedeken át tárolt íveket bármikor olyan kiadványként vethesse piacra, melyről azt hihesse a jámbor olvasó, hogy: „Készült ebben az esztendőben”.

Ezzel a kalendáriumok-korabeli trükkel a kiadó mindenestre elérte célját. Sem a közönség, sem a szakkörök nem tudták soha ellenőrizni a matricakiadások számát. Ma, utólag még kevésbé lehet megállapítani, hogy ez s amaz „kiadás” melyik matricakészlet felhasználásával s mikor készült? Ezért az ARANY János-bibliográfia idevágó fejezete örökre félhomályban marad. Jellemző erre nézve, hogy még VOINOVICH Géza (a szerzői jogok részese) is csak általánosságban tudta összegezni a Franklin-féle ARANY-kiadásokat, 1925-ben: „A *kisebb költemények* eddig 15 teljes kiadást értek; változatlan utánnomásukat is számítva: 29-et; szemelvényes kiadást ezen felül 23-at állapíthatni meg. *Toldi* első része, s a *trilógia* is, szinte megszámlálhatatlan [!] kiadást ért. *Összes Művei* kétszer értek teljes kiadást, azonkívül a *Levelezés* híján hármat. Egészen külön pályát futottak meg a *balladák*, iskolai kiadásoktól a Zichy-illusztrációkkal ékes díszműig, minden alakban...”

A Franklin-Társulat utolsó erőfeszítése az ARANY-kiadás monopóliumának hasznosítására: a „bibliapapíron” nyomott, úgynevezett *Parnassus-sorozat* két kötetének kiadása volt. Az egyik: ARANY János *Összes Kötteményei*, a VOINOVICH-féle kiadások nyomán, a másik: ARANY János *Összes Prózai Művei és Műfordításai*, — persze mindkettő évjelzés nélkül. Az előbbi 1937-ben, az utóbbi 1938-ban jelent meg. Ennek második kiadásaként ARANY János *Összes Prózai Művei* 1949-ben is megjelentek a nevében módosult „Franklin Könyvkiadó”-nál. Figyelmet érdemel, hogy e több ezer lapra terjedő köteteket névtelenül rendezték sajtó alá, s így személy szerint senki sem felelős e legutolsó Franklin-kiadások szintén erősen hibás szövegeiért.

A nagyközönséget hosszú időn át megtévesztették a kiadói reklámok. A Franklin-Társulat folyóirata, az 1921 végéig fennállott *Vasárnapi Ujság*, később, az 1930-as és 40-es években a *Tükör* c. folyóirat, és végül *Egy magyar könyvkiadó regénye* c. házikrónikája nemzedékek fülébe harsonázták, hogy a Franklin-Társulat „a leggondosabb és legkifogástalanabb alakban” s ami mindennél több: „olcsó” kiadásokban népszerűsíti ARANY János műveit. Íme egy-két szemelvény a kiadói önreklámokból:

A *Vasárnapi Ujság* 1900. április 1. számában (47. évf. 13. sz. 202—203. l.) olvassuk: „A Franklin-Társulat, mely oly nagy buzgósággal fáradozik a magyar klasszikusok kritikailag rendezett kiadásán [?], legújabbban a szerzői jog egész tartamára megszerezte Arany János összes munkáinak kiadási jogát. Örömmel üdvözöljük ezt a valóban fontos irodalmi eseményt, mert biztosítékot látunk benne, hogy a nagy költő halhatatlan munkái még általánosabban el fognak terjedni, mint eddig. Nemzeti és kulturális szempontból alig lehet megbecsülni azt a hasznot, mely abból származik, ha annak a költőnek szellemi kincsei, aki a magyar lelket a legnemesebb és legművészebb formában szólaltatta meg, a nemzetnek igazán közkincsévé válnak. A Franklin-Társulat Arany János műveinek hézagatlan kiadását [!] fogja a nagyközönség kezébe adni, ami annál lényegesebb és öröndetesebb, mert Arany János szellemi hagyatéka még nincs teljesen kimerítve... Az elszórt apró gyöngyszemek, valamint az eddig egyáltalán ki nem adott művek újabb érdeket fognak adni a gyűjteménynek, mely a szöveg megbízhatósága tekintetében is teljesen kifogástalan lesz.” [!] A közlemény bejelenti továbbá, hogy ARANY János műveivel egyidejűleg más klasszikus írók műveinek kiadási jogát is megszerezte a Franklin-Társulat, így KEMÉNY Zsigmond, VAJDA János, SZIGLIGETI Ede, ARANY László stb. munkáit. Végül kilátásba helyezi, hogy „ez irodalmi intézet most már meg fogja ajándékozni a nemzetet összes nagy költőink és remekíróink egyöntetű gyűjteményével, amely a magyar irodalomnak s a Franklin-Társulat kiadói tevékenységének egyaránt büszkesége lesz.”

SCHÖPFLIN Aladár, a Franklin-Társulat lektorátusának vezetője, *Arany János és kiadói* című cikkében (*Tükör*, 1938. febr., VI. évf. 2. sz. 86—89. l.) hasonlóan boldog önszemléletről tesz tanúságot. Mióta a Franklin-Társulat megszerezte az ARANY-hagyaték kizárólagos kiadási jogát, „azóta Arany műveinek kiadása óriási módon fellendült — írja SCHÖPFLIN. — Újabb meg újabb kiadások jelentek meg összes műveiből vagy azok csoportjaiból (kisebb költemények, balladák, Toldi-trilógia, Aristophanes stb.). Arany János az egész nemzet költője lett abban az értelemben is, hogy az egész nemzet olvassa, művei ott vannak minden magyar háznál, ahol egyáltalán könyveket tartanak. Ha egy statisztikus összeszámítaná, hogy hány példányban kerültek a közön-

ség elé, bizonyára kiderülne, hogy ő az a magyar költő, akit a legtöbben olvasnak e hazában.”

Az *Egy magyar könyvkiadó regénye* című, évszám nélküli kiadványban a Franklin-Társulat ARANY-kiadásairól ezt olvassuk (a 111. lapon:) „(Évtizedeken át) legnagyobb gondja, ambíciója és büszkesége a Franklin-Társulathoz Arany János műveinek kiadása. A Nagydai cigányok díszkiadása Fáy Dezső illusztrációival, a balladák pompás díszkiadása pedig Zichy Mihály klasszikus rajzaival jelent meg a Társulat kiadásában. Az Arany centenárium alkalmából Arany János összes műveit ötkötetes folio kiadásban hozta forgalomba a Társaság. 1937-ben a könyvnapra adta ki a Társulat Arany János összes költői műveit egy kötetben, rendkívül olcsó áron.”

Milyen öröm volna, ha most, ARANY János halhatatlan műveinek kiadástörténetére visszatekintve, való tényekkel támaszthatnók meg e programok s házikronikák őszinteségét és igazságát. Sajnos, sem közvetlen tapasztalataink, sem a Franklin-féle „irodalmi intézet” kiadói politikájával foglalkozó egykorú sajtóhangok nem erősítik meg a reklámcikkek szép szavait.

A Franklin-Társulattal szemben különösen hevesen nyilatkozott meg a nemzeti közvélemény 1917 körül, amikor népünk a költő születésének százados fordulóját ünnepelte. Írók és hírlapírók, a magyar kultúra lelkes munkásai elkeseredetten ostorozták ARANY János műveinek kiadóját amiatt, hogy a centenárium idején ARANY János műveinek egy része egyáltalán nem volt kapható, más része pedig csak drágán, kisémberek és diákok számára megfizethetetlen áron került forgalomba! Franklinék 1900 óta fennen lobogtatták a hivatástudat zászlaját, képmutatóan hangsúlyozva „azt a hasznot, melyet a költő szellemi kincsei nemzeti és kulturális szempontból jelentenek”, hogy annál jobban takargassák az ARANY-kiadások másik hasznát, az üzleti hasznot, amely vállalatukat kizárólagosan érdekelte!

A fővárosi lapok közül főleg a *Világban* és a *Déli Hírlapban* hangzottak el kemény, de teljesen indokolt vádiratok. A *Világ* 1917. január 18-i számában KÓHALMI Béla leplezte le a Franklin-Társulat jellegzetes kapitalista magatartását. *Arany-jubileum Arany János könyvei nélkül?* című cikke abból indul ki, hogy: „Arany tehet legkevesebbet róla, ha nekünk, a kései nemzedéknek szükségünk támadt az ő százéves jubileumára”. A centenáriumon számadást követel a magyar kultúrpolitikától és a közönségtől, elsősorban pedig az ARANY-kincsekkel sáfárkodó kiadótól: „Számot kell adnunk nemcsak arról, mivel tartozunk Arany-nak, de arról is, hogy a nagy tömegek nem érzik-e magukat újból becsapottnak, mint mindig, valahányszor a szellem egyik hőrosát ünnepeljük, anélkül, hogy ehhez a hőroszhoz közel tudtak volna férkőzni. . . Felmagasztalás ide, felmagasztalás oda, ha keresni akarjuk: mekkora az író hatása, vakuljunk meg azzal, hogy Aranyt az iskolában tanítják? Ne keressük, mekkora elterjedtségűek a könyvei?” Válasza lesújtó: „Arany könyvei ízléses és olcsó kiadásokban nem forognak közkézen! Arany könyveiért, ha hozzá méltó köntösben akarod ma, nagy pénzeket kell letened!” A cikkíró nem habozik belenyúlni a kiadói kulisszák mögé, ebbe a „darázs-fészekbe”, a részint hiányzó, részint méregdrága ARANY-kiadások titkait fürkészsve: „Arany művei nem „szabadok”. Nem nyomathatja bárki, mint Petőfiéit. A kiadás jogát Ráth Mór özvegyétől a Franklin-Társulat vette meg. Úgy tudjuk, hogy az az összeg, amiért megvette, igen kis összeg volt. De tegyük föl, hogy nagyobb pénz lett volna, tegyük föl, ami végre is lehetséges, hogy Arany László özvegyének a Franklin-Társulat tisztességes

évjáradékot fizet. (Azonban) amazt a tőkét és emezt az évjáradékot, ha tőkésítendő, összeadván, kiderülne: hogy a Franklin-Társulat ezt a tőkét a Ráth-féle Arany-kiadások tescheni nyomdájának régi matricáival készült, 'új lenyomatai'-val többszörösen megkereste! Franklinék, amióta Arany műveinek kiadói jogát Ráthéktól megszerezték, nevük alatt ugyan, de a Ráth-féle Aranyok egyre jobban kopó és töredező betűivel kiadták ugyanazt a három-négyféle Arany-kiadást, amelyet Ráthéktól átvettek, mindössze azzal a különbséggel, hogy a papír szürkébb, a betű fakóbb, kötés és arany-metszés gyöngébb s mindösszevéve drágább lett!... Ó, igen. A háborús anyagdrágulást fogják a fejünkhöz vágni. Csakhogy amit Ráth Mór csinált, annak folytatására Franklinéknak a 90-es évek vége óta lett volna elég idejük; de mindössze csak egyszer szedték újra Arany műveit, akkor, mikor a Magyar Remekírókkal készültek részletüzletet csinálni." Felsorolja a Franklin-féle kiadásokat és egybeveti a RÁTH-féle kiadásokkal. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a Franklin-féle ARANY-kötetek aránytalanul drágábbak és távolról sem olyan gondos kiállításúak, mint a RÁTH-féle ARANY-kötetek voltak. „Márciusra az egész ország egy Arany-község lesz. Zúgni fognak a zsolozsmák és le fogunk borulni a könnyes meghatódottságtól, hogy van nekünk Aranyunk! És nem lesz szép és olcsó Aranyunk! Íme, hogy lehet újtába állani olyan kozmikus erőnek, mint Arany!” — fejezi be cikkét KŐHALMI Béla.

A *Déli Hírlapban* (1918. 130. sz.) SZINI Gyula *Nem kaphatók Petőfi, Arany, Tompa verses könyvei* címmel azt panaszolja, hogy a magyar klaszszikusok kiszorultak a könyvpiacról.

A Franklin-Társulat ünneprontó, cinikus magatartásával szemben az *Erdélyi Szemle* című kolozsvári folyóirat is fölemelte tiltakozó szavát (1917. március 25, III. évf. 9. sz. 98—99. l.) WALTER Gyula *Jegyzetek az Arany-ünnepélyhez* című cikkében ezeket írja: „Most milliók hódolnak neki. Bántó visszásságnak tetszik ez az ünneplés, rideg tömjénezésnek, amely csak sértheti a költő emlékezetét. Miért ez a bókolás, e magasztalás és jubilálás, mikor még mindig nem ismerik! Programok, emberek, tervek vannak előttünk, s kérdezzük, hogy méltónak és illőnek érzik-e ezt a külsőségeskedést? Illőnek érzik-e akkor, midőn Arany János balladáinak, époszainak, cikkeinek még nincsen olcsó és népszerű kiadása, midőn nincsen elfogadható Arany-életrajzunk, nincs összeállítva és feldolgozva a hagyatéka, a levelezése... Ne ünnepeljünk, ne tirádozzunk! Tetteket kérünk és várunk! Verseinek közkézre bocsajtását akarjuk és sürgetjük!”

Am mindez pusztába kiáltó szó maradt. A tőkés kiadó közönyösen tekintett végig a panaszos ünneplőkön, — és továbbra se csinált se olcsó, se gondos ARANY-kiadásokat!

A Franklin-Társulat szűkmarkúsága odavezetett, hogy az első világháború utáni években — újabb kiadások híján — ritkaságszámba ment egy-egy ARANY János sorozat! Ezt teszi szóvá *A Reggel* 1922. október 9-i számának egyik cikke, amely szerint: „A mesemondás két magyar fejedelmén (Jókai, Mikszáth) kívül főleg Arany Jánost és Petőfit keresik. Teljes Arany-kiadás alig található...”

*

A Franklin-féle, idézett kiadások közül ARANY János *Munkáinak* RIEDL Frigyes által sajtó alá rendezett s 1902—1907-ben megjelent hatkötetes gyűjteményét említjük elsőnek. Ez a gyűjtemény a *Magyar Remekírók*.

A magyar irodalom főművei c. sorozatban jelent meg, mint a sorozat 41—46. sz. kötete. Nem „összes” műveket hoz, hanem csak válogatást, RIEDL Frigyes gondozásában. A gyűjteményt RIEDL *Arany János* c. tanulmánya vezeti be, amely finoman elemzi a költő munkásságát. A bevezetés azonban teljesen önálló esszé, amely semmiféle vonatkozásban sem utal e sajátos, „válogatott” kiadásra. RIEDL — sajnos — jegyzeteket sem csatolt az egyes kötetekhez.

A gyűjtemény beosztása és tartalma a következő:

1. *Kisebb költemények* I. 1902. (Időrendben, 1847-től 1854-ig. A kötetet a *Válasz Petőfinék* c. 1847-i vers vezeti be, amely az ARANY-válogatásoknak azóta is hagyományossá vált kezdő-darabja.)

2. *Kisebb költemények* II. 1902. (1854—1882. A kötet végén: a *Kisebb költemények* cím- és kezdősor-szerinti mutatója.)

3. *Toldi. Toldi szerelme. Toldi estéje.* 1903.

4. *Buda halála. Csaba királyfi. Az utolsó magyar. Édua. Öldöklő angyal. Dalidás idők. Murány ostroma.* 1905.

5. *Önéletrajz.* [= A GYULAI Pálhoz intézett levél.] *Költői elbeszélések: Bolond Istók. A Zrinyás. A nagyidai cigányok. A Józsa ördöge. Katalin. Szent László juve. Az első lopás. Keveháza. Tassóból. Losonczy István. Rózsa és Ibolya.* Függelék: *Bolond Istók folytatásának terve.*

6. *Prózai dolgozatok.* Tartalma: *Zrinyi és Tasso. Bánk-bán tanulmányok I—V. Írói arcképek I—V. A magyar verselésről I—II. Naiv eposzunk. Irányok. Visszatekintés.*

Az ARANY-kiadások bírálói szerint: ez a RIEDL-féle gyűjtemény volt az első és sokáig egyetlen Franklin-kiadás, amely nem a RÁTH Mórtól átvett, régi, kopott matricákkal, hanem új szedéssel készült. Az új szedést a „válogatott” szövegnek az „összes”-ből kiszakított sorrendje, illetőleg tördelési rendje kényszerítette az új kiadóra.

A Franklin-Társulat másik jelentősebb ARANY-kiadása az úgynevezett folio-kiadás: ARANY János *Összes Munkáinak* ívrétalakú, ötkötetes gyűjteménye, amely (természetesen évszámjelzés nélkül!) 1925-ben jelent meg. A kéthasábosan nyomtatott szöveg ezúttal ismét új szedést tett szükségessé! Az anyag csoportosítása: I. *Kisebb költemények.* II—III. *Elbeszélő költemények.* IV. *Műfordítások.* V. *Prózai dolgozatok.* A gyűjtemény magában foglalja — a *Levelezés* kivételével — a RÁTH-, illetőleg Franklin-féle *ÖM* anyagát, a vers és próza helyesebb időrendi csoportosításában, kiegészítve az ismert anyagot „néhány eddig kiadatlan töredéssel s két próza elbeszéléssel”. — Az egységesebb elrendezést VOINOVICH Géza végezte, s a bizonyos tekintetben jobb szövegközlést szintén ő gondozta. Az *ÖM* ez újabb gyűjteménye azonban megint csak tájékoztató jegyzetek nélkül jelent meg...

*

A Franklin-Társulatra, amikor ARANY János műveinek kiadását „gondjaiba vette”, a szövegközlés szempontjából is nehéz és kényes feladat hárult. (Ugyanígyen felelősség terheli egyébként a költő minden további kiadóját is!) Ezt a különleges feladatot maga ARANY János róttá kiadóra egyik bírálata útján (a bírálat címe: *Alkotmányos Nagy Naptár*, 1862), amelyben PERŐRI *Az apostol* című költeményének első, rendetlen szövegközléséről írt. Kritikájában (egyik legkeményebb hangú írásában!) többek között ezeket mondja: „Nagy írónak jeles művét kiragadni a homályból s átadni a közönségnek, hogy élvezze, örüljön és gyönyörködjék, dicséretes buzgalom... De aki nagy író művének kiadására vállalkozik, annak egyéb kötelessége is van, mint a nyomtatás költségét viselni. Gondoskodnia kell, hogy a szedés a leghitelesb kézirat, s ha lehetséges magának a szerzőnek kézírata után történjék, s a

javítás hozzáértő egyén által a szerző céljaihoz, a nyelv és mérték kívánalmaihoz legyen alkalmazva." A továbbiakban kifakad az olyan „nyomdai javítók” ellen, akik felhatalmazva érzik magukat arra, hogy akár egy „Petőfi helyesírását, nyelvét, jambusait nivellirozó tolluk alá vessék”.

ARANYnak ezt az élesen leckéztető bírálatát a Franklin-Társulat többször is közzétette a költő prózai műveinek kiadásaiban; közzétette anélkül, hogy *Az apostol* kontár kiadását feddő szavakat a legesekélyebb mértékben is megszívlelte volna. A Franklin-Társulat nem tudott, vagy nem akart tudni arról, hogy ezek a kifogások és klasszikus utasítások nemcsak PETŐFI műveinek közlésmódjára vonatkoznak, hanem éppúgy meghatározzák ARANY János és minden más nagy író, költő kiadásának normáját is!

A lelkiismeretesebb nyomdai munkára RIEDL Frigyes is figyelmeztette Franklinékat, midőn „válogatása” 6. kötetéhez hibajegyzéket csatolt. A 377 lapnyi kötetben nem kevesebb mint 24 súlyos, értelemzavaró sajtóhibát szerkesztett ki, köztük ilyeneket: „csaknem megfűlsz (helyesen: megfűlsz), úgy szorít magához.” — „A gyékényt alólag (alólad) miglen el nem vonja.” — „... míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el (helyesen: fenyasztá el)” stb.

A sajtóhibák általában gyakori rákfenéi a kapitalista könyvkiadás termékeinek. A helytelen, hibás szövegek keletkezését többnyire a nagyobb üzleti haszon kedvéért megtakarított korrektori és revizori munka fogyatékosága okozza. A szedéseket — ugyancsak profitérdekből — matricázták, s ilyen módon az egyszer hibásan szedett és nyomtatott szöveget hosszú időre, évtizedekre örökletessé tették. Fokozott jelentősége van tehát annak, hogy a Franklin-Társulat ARANY János számtalanszor „kiadott” műveit alig egyszer szedette újra! Eljárásával ugyanis valósággal állandósított, szankcionált ostoba szedési, nyomdai hibákat. Ezeket csak a pár év előtt megindított kritikai kiadás helyesbítette, illetőleg fogja helyesbíteni. A kritikai kiadás feladata az örökletessé vált sajtóhibák kiküszöbölése és a szöveghűség biztosítása. Ezúttal — kizárólag a Franklin-kiadó lelkiismeretlen munkájának szemléltetésére — csak néhány olyan súlyosabb nyomdai botlást emelünk ki, amelyek a sajtóhibák-okozta bosszúságon túl, látszólagos „értelmükkel” minduntalan zavarba ejtik a gondolkodó olvasót.

ARANY János *Művei* Franklin-féle (persze ismét évszám nélküli!) „új kiadás”-a hatkötetes sorozatának VI. kötetéből íme néhány szembeszökő botlás és hiba:

137. l., a *Bánk bán tanulmányokban*: „Mintha Helenát és Herminát (helyesen: Hermiát) hallanók”;

268. l., *A magyar nemzeti vers-idomról* c. tanulmányban: „rágja, mint a nyers tökök” (helyesen: vágja, mint... stb.);

295. l., *uo.*; *A Három szótagú ütemet* elemezve, ARANY János elsőnek a Bacchius-t említi, amelyet Toborzó-nak nevez, a névvel is érzékeltetve a rövid, illetőleg hosszú szótagok rendjét: $\sigma - -$. A szóbanlevő Franklin-kiadás — mit sem törődve a költő gondos verstani rendszerezésével — hibás, fordított képletet ad: — σ ;

487. l., a *Hadshi-Jurt* bírálatában: „kinék a *nyers* (helyesen: a *nyárs*) sem fegyvere többé”;

494—5. l., *uo.*; ARANY János fordításának — versritmusának — teljes felrúgásával: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálomnak bosszúja?” (helyesen: „Életemnek ki lesz gyönyörje? ki halálom bosszúja?”) — „Nőjön hajad (gyász jele) örökké”, (helyesen: „Nőjön a hajad örökké.”);

„a vész jaj ordítása”; (helyesen: „csak a vész jaj ordítása.”) stb.

De a Franklin-Társulat VOINOVICH-féle, aránylag gondosabb kiadásaiban is bőven akad efféle. Pl. a negyedretű kiadásban, a 2. köt. 215. lapján, a *Dalids idők* I. kidolg. VI. ének 2. str. 1. sora: „Most a lova száját megrántá egy hegyen,” (helyesen: egy helyen.);

3. str. 1. sora : „Onnan pedig indult messzi Moldvába, (helyesen : messzi Moldovába,)

3. str. 3. sora : „Megpróbálta karját (helyesen : kardját) a tatárok ellen,” stb.

És végül, hogy ez a rövid példatár a legkülönbözőbb Franklin-féle ARANY-kiadások egyformán gondatlan szövegközlését szemléltesse, álljon itt egy példa ARANY János *Prózaí Művei és Műfordításai* című, úgynevezett Parnassus-sorozatából is :

A *Bánk bán tanulmányok* V. fejezet *Gertrud köre* c. részének zárómondatában ARANY János — a dráma I. felv. 8. jelenetéből vett idézettel — azt mondja, hogy : BIBERACH a titkon OTTÓÉRT epedő IZIDÓRA szívét csak „száraz reménnyel” tartja. Ehelyett a Parnassus-kiadásban (136. l.) : BIBERACH csak „száraz eredménnyel” [!] tartja az epedő szívét . . . stb., stb.

A szerzői és kiadói jogoktól megszabadult Arany-örökség (1941-től)

Az 1940. év fontos határkö az ARANY János-kiadások történetében. Ebben az évben járt le ARANY János műveinek szerzői jogi, s ezzel együtt kiadói kötöttsége. 1941. január 1-től kezdve tehát a Franklin-Társulat egyeduralma megszűnt ; ARANY János műveit most már bármelyik kiadó közzétehetette.

A kedvező alkalommal elsőnek az *Aczél Testvérek* kiadó cég élt, közrebocsátva egy kötetben ARANY János *Összes Költeményeit*, PONGRÁCZ Elemér bevezetésével és gondozásában. A 496 lapra terjedő kötet, a versek kéthasábos, zsúfolt elhelyezésével egyáltalán nem tartozik a tetszetős kiadványok közé. De aránylag gondos szövegközlése és főleg rendkívül olcsó, alig néhány pengős ára valóságos eseményt jelentett az ARANY összes költeményei után sóvárgó kisemberek számára.

Ezt az első fecskét csakhamar követte a *Forrás kiadó* hasonlóan olcsó, népszerűsítő „összes versek” kötete, DÁLOKI János gondozásában, nem éppen hibátlan magyarázatokkal.

E két olcsó, népszerűsítő kiadás után, sajnos, hosszabb ideig kellett várakoznunk, míg ARANY János újabb kiadásokhoz jutott.

Arany János Összes Műveinek kritikai kiadása (1951—)

Az ARANY János-kiadások történetében a költő halála óta a legjelentősebb állomás : *Összes Művei kritikai kiadásának* megindítása a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt, 1951-ben. Ennek a kiadásnak korszakos jelentősége van nemcsak az ARANY-kultusz terén, hanem többi klasszikus írónk műveinek kritikai kiadása szempontjából is.

ARANY kritikai kiadásának eddigi köteteivel a szakirodalom már ismételtén foglalkozott, de foglalkozni fog mindannyiszor, ahányszor csak egy-egy újabb kötet megjelenik ; s különösen ha majd egyszer a gyűjtemény újabb, javított kiadása is időszerű lesz. A magunk részéről oly módon kívántuk méltatni e nagy jelentőségű vállalkozást, hogy — az előzmények megismerése végett — visszatekintettünk ARANY János műveinek korábbi kiadásaira. Tanulmányunk kidolgozására éppen a kritikai kiadás adott közvetlen ösztönzést.

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy e kritikai kiadást csakis tervszerűen gazdálkodó könyvkiadásunk tudta megvalósítani, mint ahogy több más kész és készülöben levő kritikai kiadásunk (PETÓFI, BALASSI, SÁROSI, BACSÁNYI, RIMAY, BORNEMISZA, MIKSZÁTH, ADY, JÓZSEF Attila, a készülő *Régi Magyar Költők Tára*, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, TOMPA, JÓKAI stb.) szintén csak terv-

szerűen kidolgozott és pontosan beütemezett kiadói programmal láthatott, illetőleg láthat a közeljövőben napvilágot, sok évtizedes mulasztásokat pótolva.

ARANY László halála után VOINOVICH Géza lett ARANY János írói hagyatékának legfőbb gondozója. Nőül véve ARANY László özvegyét: a szerzői jogoknak és ARANY János minden irományának birtokába jutott. 1940-ig (a szerzői jogok lejártáig) VOINOVICH Géza kizárólagos sáfárja az ARANY-hagyatéknek mind szellemi, mind gazdasági vonatkozásban.

Ily szerencsés adottságok mellett kétségtelen, hogy ő — ARANY János életének és műveinek kiváló ismerője s monográfusa — készíthette volna el legjobban ARANY műveinek kritikai kiadását.

Ehhez idővel egyre több lehetőség is kínálkozott. Kezében tartva a család szerzői-jogi érdekelttségét: VOINOVICHnak módjában lett volna nyomást gyakorolni a kiadói jogokkal rendelkező Franklin-Társulatra ARANY műveinek mikénti értékesítését (részint olcsó, népszerűsítő, részint kritikai kiadását) illetően. 1935-ben a M. Tud. Akadémia főtítkári tisztségébe került. Pár évvel azelőtt (1928) hullt az Akadémia ölébe a hatalmas VIGYÁZÓ-hagyaték, amely most már anyagi hozzájárulást is nyújthatott volna ahhoz, hogy Franklinék rászánják magukat a kopott matricás levonatoknál mindenestre nagyobb investálást igénylő kritikai kiadásra. (Félreértések elkerülése végett tudni kell, hogy bizonyos személyi kapcsolatok révén, még GYULAI Pál óta, a Franklin-Társulat volt az Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak szinte kizárólagos nyomdász-kiadója; számos akadémiai és Kisfaludy-társasági kiadvány jelent meg a „Franklin-Társulat kiadása”-ként, hol a megbízó fél, hol a Franklin-Társulat anyagi fedezete mellett.) A szerzői jogok birtoklása, az akadémiai főtítkárság, a roppant VIGYÁZÓ-örökség s a Franklin-Társulattal való szimbiózis azonban mind kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ARANY János összes műveinek kritikai kiadását megvalósítsák! Lehetséges, hogy VOINOVICH ezt a feladatot is abba a kétszáz kötetre tervezett, *Nemzeti Könyvtár* című gyűjteménybe sorolta, amelyből mindössze hat kötet készült el: a ZRÍNYI-, BAJZA-, TOMPA- stb. kiadás egy-egy töredéke...

Úgy tudjuk, VOINOVICH 1910-ben kapott is megbízást az Akadémiától ARANY kritikai kiadására. Az első világháború idején már foglalkozott a kritikai kiadás gondolatával. *Arany János kritikai kiadásának feladatai* című cikkében (*Magyar Bibliofil Szemle*, 1925. 7—11. l.) részletesen ki is fejtette tervét. Közölte, hogy a kritikai kiadás „készülőben van”, sőt mi több: már „a költő százados évfordulójára (1917) kellett volna megindulnia, de a mostoha idők útját állották, s ameddig ellátni, a közelebbi jövő sem biztató...” Vázoalta a kiadásra váró ismeretlen anyag bőségét, s hangsúlyozta, hogy a „kritikai kiadás hiányát nem pótolják a pusztá szövegkiadások, s oly népszerű jegyzetes kiadás sem, minő a kisebb költeményekből mostanában (1924) jelent meg...”

VOINOVICH itt egyik fontos munkájára: ARANY János *Összes Kisebb Költeményeinek* általa gondozott s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátott negyedrétű kiadására utal.

A Franklin-féle korábbi, tökéletlen, sivár ARANY-kötetek után valósággal fellanyozta a szakköröket a *Kisebb Költemények* e jegyzetes kiadásának megjelenése. Az *Irodalomtörténet* (1925. 160—161. l.) megismételve a közismert tényt, hogy „Arany János összes munkái évek óta eltűntek a könyvtárusi forgalomból”, örömmel állapítja meg, hogy „Voinovich Géza mindenütt kijavította a megromlott szövegeket és helyesebb időrendbe foglalta az eddigi anyagot”.

Az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1925. 286—287. l.) K. K. J. [KOLTAY-KASTNER Jenő] mérlegeli előbb az *Összes Munkák*, majd [uo. 287—288. l.] az *Összes Kisebb Költemények* kiadását. Előrebocsátja, hogy miután ARANY János *Összes Munkáinak* Ráth—Franklin-féle kiadása a könyvvarusi forgalomból elfogyott, a szakkörök szívesebben látták volna, ha annak helyét most „a régvárt teljes és kritikai kiadás pótolja”. Sajnos, „a kiadók érdeke sürgősebb volt a tudomány óhajainál, — a teljesség, a nagyközönséget kevésbé érdeklő szövegváltozatok és ellenőrző jegyzetek kevésbé voltak fontosak a közkézen forgó kiadás megújításánál”. A cikkíró fölveti azt a kérdő javaslatot: vajon ezzel a nagyközönségnek szánt kiadással együtt nem lehetett volna-e a kritikai kiadás problémáját is megoldani oly módon, hogy egyidejűleg, a szövegek felhasználásával, egy bő jegyzetes kritikai kiadás is készüljön. A kritikai kiadáshoz csatlakozott volna a *Levelezés*, s folytatólagos kötetekben az összes variánsok jegyzéke, valamint a tudományos apparátus. ARANY János munkáinak ez összességetígérő kiadása, sajnos, nem teljes. Hiányoznak belőle a BURNS- és BÉRANGER-fordítások, a SZÉCHENYI tiszai oszlopára próbált fölratok elseje, s a PETŐFIhez írott költői levelek. Hiányzik két bírálat s három politikai cikk a *Nép Barátjából*. Végül a kötetek formai megoldásáról és áráról: „A forma nem a legszerencsésebb. Forgatni nehézkes, elhelyezni ügyetlen. A kiadót kétségkívül a papirosban való, számba vehető takarékoság vezette. A hasábos tördelést a nagyobb költemények is elbírják — a lapok tükre ezeknél is tetszetős —, kevésbé bírja a próza, amely ebben a formájában Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárára nem kellemesen emlékeztet. A kiadás a takarékoság ellenére sem olcsó.” — Az *Összes Kisebb Költemények* kiadásáról szóló cikkben K. K. J. utal arra, hogy a versek ilyenfajta jegyzetes kiadására az első mintát RIEDL Frigyes adta *Poétikájában*, ahol PETŐFI életrajzát hasonlóképpen, költeményei beleszövéssel írta meg. „Arany Jánosnál merészebb a vállalkozás, mert hiszen érzelmeit legtöbbször „tárgyítva”, elbeszélő költeményeiben fejezi ki; de hálás az eredmény, mert mindenképpen közelebb visz Aranyhoz, meghittebbé teszi ösmeretűnköt, közvetlenebbé, könnyebbé vele való foglalatosságunkat. Voinovich magyarázatainak segítségével csakúgyan átéljük Aranyt. A nagyközönségnek gyönyörűsége lesz ez a kiadás...” Kár, hogy e kötetnek is vannak szövegghiányai és nyomdai hibái. Árát is drágára szabta a kiadó. A kolozsvári *Pásztortűzben* (1925. okt. 18. sz. 454—456. l.) KRISTÓF György méltatja a *Kisebb Költemények* e kiadását. Dicséri a kiadás módszerét, mely először is szoros időrendben tárja elénk a verseket, tekintet nélkül azok műfaji jellegére. Ez az eljárás azt az elvet hangsúlyozza, hogy a költő leghívebb életrajza műveiben ismerhető meg. Másik fontos újsága VOINOVICH kiadásának: a jegyzet, a magyarázat, amely közvetlenül a versszövegekhez csatlakozik. Az ARANY-filológia évtizedeken át temérdek fontos tudnivalót állapított meg ARANY költeményeinek tárgytörténetével, nyelvi, formai kifejezéseivel kapcsolatosan; e hasznos ismeretek szakkönyvekben és szakfolyóiratokban halmozódtak fel; VOINOVICH végre bekapcsolta a filológiai eredményeket a közönség nevelésébe, mintegy igazolva, hogy helyesen alkalmazott filológia nélkül nincs teljes irodalmi műélvezet.

A *Kisebb Költemények* jegyzetes kiadása jelentős lépés az ARANY-kiadások terén. De még mindig túlságosan óvatos a közönséggel szemben. Kiadói érdekekből a minél szélesebb körű „művelt közönségre” tekint, s csak kísérlet a kritikai kiadás irányában. Ezt VOINOVICH is, kiadója is szüntelenül hirdette.

„Ettől a kiadástól függetlenül készül [!] Voinovich Géának kritikai teljes Arany-kiadása, mely a nagy költő minden sor írását tartalmazni fogja” — olvassuk már egy 1925-i közleményben. De a többször is beígért kritikai kiadást monopóliumának hátralevő tizenöt évében sem valósította meg a Franklin-Társulat; üzletpolitikájától távol állott egy ilyen nagyszabású tudományos vállalkozás kockázata. VOINOVICH pedig szívesebben alkalmazta azt a módszert, hogy minden újabb ARANY-kiadást néhány ismeretlen darabbal kiegészítsen, semmint az összeset egyszerre és mindörökre kiadja kezéből. Módszere jól kitűnik az egyes kiadások csábító reklám-szövegéből, amely szerint: „e gyűjtemény *teljesebb* az eddigiekénél.”

Ilyen előzmények után valóban nagy szerencse, hogy VOINOVICH — az Akadémia megbízásából — élete végén, úgyszólván az utolsó órában, mégiscsak elkészíthette ARANY kritikai kiadásának legalább egy részét: a verses köteteket.

Arany János Összes Művei kritikai kiadásából VOINOVICH Géza gondozásában hat kötet jelent meg. Ezek a következők:

- I. *Kisebb költemények.* (1951.)
- II. *Az elveszett alkotmány. Toldi. Toldi estéje.* (1951.)
- III. *Elbeszélő költemények. (Rózsa és Ibolya. Szent László juve. Murány ostroma. Losonczy István. Katalin. Bolond Istók. A Jóka ördöge. A nagyidai cigányok. Az első lopás.)* (1952.)
- IV. *Keveháza. Buda halála. A hun trilógia töredékei.* (1953.)
- V. *Toldi szerelme. A Daliás idők első és második dolgozata.* (1953.)
- VI. *Zsengék. Töredékek. Rögtönzések.* (1952.)

E kötetekből kettő (a IV. és V.) már csak VOINOVICH Géza halála (1952. szept. 20.) után került ki a nyomdából.

Láttuk: VOINOVICH Géza évtizedeken át tanulmányozta ARANY János életművét s készült a kritikai kiadásra. Nála jobban senki sem ismerte a költő életét és munkáit: a kéziratokat, a különböző szövegeket, a művek keletkezésének, a célzásoknak, utalásoknak, az előforduló nevek jelentésének titkait. Töviről hegyire feldolgozta a kéziratokat, kijegyezte a költő házipéldányaiban található utólagos javításokat, módosításokat, glosszákat; gyűjtötte, másolgatta levelezésének ismeretlen darabjait, a szétszórt írásműveket stb. Egyszóval: rendkívül sokat végzett el abból a filológiai munkából, ami egy tudományos igényű, korszerű kritikai kiadás legfőbb alapja, múlhatatlan feltétele.

Nem kívánunk e hat kötet részletes elemzésébe bocsátkozni. A kiadvány méltatása s „kiértékelése” részben már megtörtént a szakfolyóiratokban, részint tovább folyik, s minden egyes újabb kötet megjelenésekor ismét időszerűvé lesz. Elég, ha hangsúlyozzuk, hogy ARANY kritikai kiadásának eddig megjelent hat kötete a kritikai szövegközlések és szövegmagyarázatok egyik legkiemelkedőbb teljesítménye! Azzal véljük a kiadvány jelentőségét igazán elismerni, ha fölemlítünk néhány megfontolandó problémát, s rámutatunk olyan hibákra és hiányosságokra, amelyek a folytatólagos kötetekben s e hat kötet legközelebbi javított kiadásaiban kiküszöbölhetők.

A kiadás a művek szoros időrendjét követi, előrebocsátva a *Kisebb költemények* gyűjteményét. Valóban, a szoros időrendi közlés a kritikai kiadások általánosan követett s mindenestre leghelyesebb szerkezeti rendje. Ugyanakkor azonban nem tudjuk helyeselni azt a megoldást, hogy a *Zsengék, Töredékek, Rögtönzések* a versek sorozatának utolsó kötetébe (a VI. kötetbe)

kerültek. Ebben az eljárásban a „népszerű kiadások” és a „kritikai kiadás” szempontjainak összekeverését látjuk. A tendencia az volt, hogy ARANY már az első kötet elején nevéhez méltó jeles költeményekkel szerepeljen. Ezért kezdődik az első kötet *Válasz Petőfinek* című versével (1847), míg a korábbi verseket (1839-től kezdődően) csak a függelékek vagy pótléknak szánt VI. kötetben találjuk. Kár volt a kétféle versanyagot különválasztani! ARANY Jánost úgy ismerjük, mint aki lassan forrt ki, töprengve alkotta műveit, sok töredéke, torzója, befejezetlen munkája maradt. A kész és a töredékes kisebb költeményeket tehát helyesebb lett volna időrendben együttesen közölni; így világosabban kitűnne a termékenyebb időszakok és a hallgató évek láncolata. A szalontai, a nagyköroői és az akadémiai évek életrajzi keretét is egységesebben szemlélhetnők, ha a befejezett kész alkotásokkal, művészi remekekkel keletkezésük rendjében váltakoznának az alkalmi felköszöntők, rögtönzések, tréfák és rimjátékok. Ezek egy részét amúgyis sokszor csak hajszál választja el attól, hogy ebbe vagy amabba a kötetbe soroltassanak. Az egészen más dolog, hogy a nagyközönségnek szánt, népszerűsítő gyűjtemények efféle *minőségi megkülönböztetést* alkalmaznak a szerkezeti elrendezésben. De itt, ARANY János első kritikai kiadásában, a kisebb költemények összességét együtt szerettük volna látni.

A nagyobb elbeszélő költemények kiemelése, a kisebb költeményektől való különválasztása, úgy ahogy van, helyes.

A kritikai kiadások legfőbb értéke a teljesség igénye és a szövegépség biztosítása mellett a művek kronológiájának pontos megállapítása és a minél több szempontra kiterjedő jegyzetanyag. E kiadás jegyzetei jóval bővebbek VOINOVICH korábbi jegyzetes kiadásánál. Feltünteti a kéziratok lelőhelyét, a művek első megjelenését, szövegváltozatait, forrásait, utal a rájuk vonatkozó irodalomra, fordításokra; számon tartja a tárgyi egyezéseket, vándormotívumokat, tájékoztat az előforduló nevekről, sajátos kifejezésekről, rejtett utalásokról stb. Mindez nagy érték és a múltban oly fogyatékos kritikai kiadásaink után igen jelentős eredmény.

Ámde a jegyzetanyag — minden gondossága és gazdagsága mellett is — helyenként téves és hiányos. Nem találunk számos forrást és bibliográfiai utalást, amelyekről pedig az ARANY-irodalom több évtizedes tanulmányozása után VOINOVICHNAK tudnia kellett volna. Ezúttal csak néhány ilyen hiányt és hibát részletezünk.

VOINOVICH általában a forrásokat és a tárgytörténeti analógiákat is felsorolja. Ám e tekintetben is bőven akad kiegészíteni való. Így pl. a *Rozgonyiné* és a *Török Bálint* c. balladák forrásai és témaváltozatai között hiába keressük az *Aurorának* a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött cenzúrapéldányában olvasható, hasonló tárgyú verseket MAKÁRY György tollából.

Ugyanezen kéziratcsomóban találjuk TELEKI József dolgozatát *Nagy Lajos olaszországi hadjárataról*, melyet ARANY már kétségtelenül ismerhetett s értékesíthetett is a *Toldi szerelmében*. E kéziratok ugyanis az 1850-es, 60-as években kerültek az Akadémia kéziratárába, PODHRACZKY József történetíró hagyatékából.

Egy életünk egy halálunk c. forradalmi versének (I. k. 35–36. l.) jegyzetei közt (418–9. l.) nincs utalás arra, hogy MADÁCH szatírája, *A civilizátor* ugyanezen gondolatokon épül; nagyon valószínű, hogy a vers közvetlenül hatott MADÁCHRA.

A tölgyek alatt (1877. I. k. 345. l.) és az öngúnyból idézőjellel írt „*A tölgyek alatt*” c. vers (1878. I. k. 386. l.) jegyzetei közt (I. k. 538–9., ill. 558–9. l.) nem találjuk az 1877. évi versben előforduló és az 1878-i versben is megismételt „Felhők szeme rebben” kifejezés némi magyarázatát. Pedig az ARANYT támadó förmedvény ezt a kifejezést is kifogásolta. Utalni lehetett volna itt arra, hogy PERŐFMÉL (*Az örült*, 1846) hasonló kép szintén előfordul: „Az isten is felhőszemével Gyakran siratja...”

Az 539. l. jegyzetei közt VOINOVICH PAP Kálmán versének csak 1880-ból való kötetkiadását említi. A vers eredetileg JÓKAI Űstökösében jelent meg (1878. febr. 3.); ez a dátum szorosabban kapcsolódik ARANY szóbanlevő költeményéhez.

A *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. tréfás vers (VI. k. 153—5. l.) két utalását megmagyarázza VOINOVICH, de nem ad felvilágosítást a 64—66. sorokról:

Azt sem veszi fontolatra,
Hogy rímelt a „Mondolatra”
Kölcsey és Szemere.

E sorok magyarázatát a *Felelet a Mondolatra* „júl. 18. 1814”-ről keltezett fejezetében találjuk, ahol KÖLCSEY és SZEMERE így rímelt a *Mondolatra*: „Mondolat! Mondolat! Lánchos, lobogós, bolondolat, igazi bolondolat!”

Szórványos kiegészítéseinkben csupán a *Kisebb költeményekre* (I. és VI. k.) szorítottunk. Ám ugyanígy lehetre folytatni a sort a többi köteteknél is.

Nem szólnunk a kisebb adatbeli hibákról és a nyomdai pontatlanságokról, amelyek sajnos, túlságosan nagy számban fordulnak elő mind a hat kötetben. Csupán egy-két példát említünk meg az I. kötetből. Ilyenek: a 102. lapon: „sandaló” helyett „sanda ló”, 258: „Szerény koldus” helyett „Szegény koldus”, a 169, 275, 481. stb. lapokon helytelen és hiányzó évszámok; a felcserélt és hiányzó betűk nagy száma (83, 174, 229, 260. l. stb., stb.), valamint a *Tartalomjegyzékek* téves lapjelzései. Kritikai kiadásról lévén szó, nem kicsinyelhetők ezek a „kis hibák”, mert hiszen minden további kiadásnak, a „népszerű kiadásoknak” ezt a kiadást mintául kellene tekinteniök, s a szöveget betűről betűre követniök! Múlthatatlanul szükséges, hogy a nyomdai munkálatok — minden más szemponttól függetlenül — ugyanolyan odaadással és áldozattal kezeljék a klasszikus szövegeket, mint a sajtó alá rendezés hálátlan feladatát végző filológusok. — Az eddigi hibákról sürgősen jegyzéket kellene készíttetni s csatolni a kiadványhoz!

ARANY János kritikai kiadása eddigi hat kötetének utolsó darabjai (a IV. és V. kötet) 1953-ban jelentek meg. Az oly sokáig várt s csak hosszú késedelemmel megindult kiadás jelenleg szünetel. Négy év óta nélkülözzük ARANY műfordításait, prózai dolgozatait és főleg levelezését. A közönség és a szakemberek érthető érdeklődéssel várják a folytatást!

Arany János Válogatott Művei a „Magyar Klasszikusok” sorozatában (1952—53)

Nem sokkal a kritikai kiadás megindulása után jelent meg ARANY János *Válogatott Műveinek* gyűjteménye a Szépirodalmi Könyvkiadónál, a *Magyar Klasszikusok* című sorozatban.

A négy kötet tartalma: I. *A Toldi-trilógia* (1952); II. *Elbeszélő költemények* (*Az elveszett alkotmány, Katalin, Bolond Istók, A Jóka ördöge, Furkó Tamás, A nagyidai cigányok, Keveháza, Buda halála*) (1953); III. *Kisebb költemények* (1953); IV. *Tanulmányok, Cikkek, Levelek* (1953).

Összehasonlítva e kötetek tartalmát és megjelenési évét a kritikai kiadás eddigi hat kötetének sorrendjével: láthatni, hogy *Arany János Válogatott Műveinek* gyűjteménye bizonyos tekintetben megelőzte a kritikai kiadás megfelelő kötetait, a IV. kötettről — a prózai dolgozatokról és levelekről — nem is szólva, minthogy a prózai dolgozatok és levelek sorozata az akadémiai kiadásban még csak ezután következik, s így e kötet úttörő jelentőségű.

A *Magyar Klasszikusok* ARANY-köteteit BARTA János rendezte sajtó alá. Bevezető tanulmánya (melyből 1953-ban önálló *Arany-monográfia* alakult ki) alapos tájékoztatást ad a költő életéről és munkáiról, mind a négy kötetre kiterjedően. Klasszikusaink válogatott műveinek sorában ez a négy kötet a legjobb válogatások közé tartozik. Arányos, gondosan szelektál, és a

bemutatott darabok között (versben, prózában egyaránt) számos eddig kevésbé ismert értéket emel ki.

A költeményes kötetek közül csak a III. (*Kisebb költemények*) támaszkodhatott némileg a kritikai kiadásra, de ennek jegyzetei is önálló kutatás és ítélet eredményei. Különleges figyelmet és elismerést érdemel az I., II. és IV. kötet közlésmódja, minthogy e kötetek anyagát — *Toldit* és *Toldi estéjét* kivéve — eddig még alig magyarázták jegyzetes kiadások. Áll ez a költemények közül főleg a *Buda halálára* és a *Toldi szerelmére*, erre a két monumentális alkotásra, melyekben ARANY vers- és nyelvművészete s történelmi tanulmányai teljes erejükben és gazdagságukban nyilatkoztak meg. E költemények itteni beható magyarázatai nagymértékben előmozdítják a művek megértését, s kétségtelen, hogy az iskolai tanítómunkában és az irodalmi nevelésben igen jó segítséget nyújtanak.

A költeményekéhez hasonlóan kitűnő a prózai dolgozatok és a levelek válogatása. A vaskos IV. kötetben együtt van ARANY Jánosnak mindazon tanulmánya és bírálata, amely a nagyközönség érdeklődésére leginkább számot tarthat, s az irodalmi nevelés terén is nélkülözhetetlen.

A IV. kötet második fele, a levélanyag, szintén kiváló értéke a gyűjteménynek. 65 levelet s néhány levélrészletet tartalmaz. A PETŐFINEK írt 28 levél mellett SZILÁGYI Istvánnak, TOLDI Ferencnek, VAS Gerebennek, TOMPÁNAK, LÉVAYNAK, SZÁSZ Károlynak, GYULAINAK, MADÁCHNAK, JÓKAINAK, CSENGERYNEK stb. írt leveleket találunk. BARTA János felhasználta e kiadványban VOINOVICH Gézának az ARANY-levelezésből készített másolat-gyűjteményét is, s ennek alapján több kiadatlan levelet tesz itt közzé. Közöl egypárat ARANY Jánosnak geszti tanítványához, TISZA Domokoshoz intézett nagyszámú, eddig kiadatlan leveléből, s bennük megismerhetjük a melegszívű, de szigorú mentor útmutatásait s bíráló elveit. (Meggjegyezzük, hogy a VOINOVICH-féle levélmásolatok nagy része éppúgy csonka és helyenként önkényesen módosított, mint az ARANY László által közzétett levélanyag!) Ezt a rendkívül értékes prózai kötetet különösen gazdag jegyzet-apparátus kíséri. Minden egyes tanulmányhoz, bírálathoz és levélhez részletes magyarázatok csatlakoznak, megadván a szükséges tudnivalókat.

Végigtekintve az ARANY János-kiadások sorozatán, mindenütt figyelmet fordítottunk a nyomdai munkálatokra is, hiszen ez alapvető kiadványok szövegét a tankönyvek és népszerűsítő munkák joggal vélték megfizethető, hiteles közléseknek. Éppen ezért a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteményével kapcsolatosan is megteszünk ilyenemű észrevételeinket. A *Magyar Klasszikusok* sorozatában is érvényesíteni kellett volna — mint fokozott mértékben a kritikai kiadásokban! — azt a gyakorlatot, hogy a nyomda mindaddig újabb meg újabb levonatot készítsen, míg a teljes szövegépség nincs biztosítva! A jelenleg szokásban levő két-három nyomdai levonattal ugyanis a szövegépséget semmiképpen sem lehet elérni. Sajnosan bizonyítja ezt — ARANY János *Összes Művei* kritikai kiadásának eddigi kötetei mellett — a *Magyar Klasszikusok* ARANY-gyűjteménye is. A kijelölt, de végre nem hajtott javítások s a kiesett betűk és írásjelek miatt hosszú listát lehetne összeállítani a gondos sajtó alá rendezést meg nem becsülő nyomda hibáiból. Elég csak az I. kötetre, s ott is főleg a *Toldi Szerelmére* utalnunk, amely tele van efféle gondatlanságokkal: VIII. ének 84. strófa: tisztelettel (helyesen: tiszteletét), VIII. 93.: Éjszaknak (Éjszakra), IX. 36.: Érezni (Érzeni), X. 29.: a felyül álló (a felyül állók), XI. 8.: a dagadó árnak (a ragadó árnak), XI. 31.: a rímet tönkretéve: amelyet *most ő hoz.* (amelyet *ő most hoz.*), XI. 71.: Hajóját (Hajóit), XII. 6.: gyült haragja (gyült haragja), XII. 70.: Az atyánk (Az atyám) stb. stb.

Arany János Összes Költeményei I—III. köt. (1955)

A kritikai kiadás eredményeit az *Összes Költemények* háromkötetes kiadása hasznosította először, a Szépirodalmi Könyvkiadó „bibliapapír”-ra nyomott, egységes kiállítású, de sorozatcímmel nem jelölt sorozatában. (Megjelent 1955-ben, 2. kiad. 1957-ben.) Ezt a kiadást KERESZTÚRY Dezső rendezte sajtó alá.

A kötetek beosztása : I. *Kisebb költemények*. II. *Toldi-trilógia*. III. *Nagyobb elbeszélő költemények*.

E kiadás az akadémiai (kritikai) kiadás szövegét adja. A kisebb költemények gyűjteményét kiegészíti a kritikai kiadás óta megjelent darabokkal és az ARANY tanulmányaiból kiemelt fordításokkal.

Legjelentősebb e kiadás rendezői elve. KERESZTÚRY szoros időrendben csoportosította a verseket, vagyis gyakorlatilag érvényesítette ugyanazt a felfogást, amelyet imént, a kritikai kiadásról szólva kifejtettünk. Egyesítette a kritikai kiadás I. és VI. kötetébe különválasztott verseket, hogy ARANY János összes kisebb költeményét egyfolytában, időrendben szemlélhesse az olvasó. Az időrenden belül évkörök szerint felsorakoztatott versek híven tükrözik a költő életkörülményeit és belső fejlődését.

Tárgyi, nyelvi és egyéb magyarázatokat ez a kiadás nem ad, hanem VOINOVICH Géza „alapos jegyzeteihez” utasítja az olvasót. Talán helyesebb lett volna átkölcseölnöni onnan a nagyközönség számára legszükségesebb tudnivalókat.

Az „olcsó Arany-kiadás” problémája

ARANY Jánosnak évtizedeken át legfőbb törekvése volt a népi kultúra kimélyítése népkönyvek útján. Kiadóival kötött szerződéseiben is arra törekedett, hogy költeményei a díszes külsejű, drága kiadások mellett a népnek szánt, olcsó füzetekben is megjelenjenek.

Tervét életében sem tudta kedvére megvalósítani, halála után pedig — a kiadói jogi kötöttségek és a kapitalista kiadók kalmárszelleme miatt — még kevésbé lehetett remélni műveinek filléres, olcsó kiadását.

Mai könyvkiadásunkban a legszebb és legbiztosabb jelenség e téren a Szépirodalmi Könyvkiadó rendkívül népszerű *Olcsó Könyvtár* sorozatának jubiláris, 100. számú kötete: a *Toldi-trilógia*, amely 1956-ban jelent meg, 421 lapon, négy forintos árban. A címlap hátlapján feltüntetett 120 000-es példányszám mindennél ékebben bizonyítja ARANY János nagy népszerűségét, de egyúttal azt is, hogy az *Olcsó Könyvtár* helyes úton jár, ha a 99 kötetnyi regény és elbeszélés után időnként klasszikus költőink tömegkiadására is gondol. Ez a valóban olcsó *Toldi-trilógia* egyike a kevés kivételnek, mely a sok évtizedes jámbor szándékot legalább részben megvalósítja. ARANY János csak akkor foglalja el majd méltó helyét népünk tudatában, ha művei megismerésének ugyanolyan könnyű feltételeket teremtünk, mint PETŐFI vagy JÓKAI műveinek.

Ismételjük és hangsúlyozzuk, hogy a költő halála óta kiadásai történetében *Összes Műveinek* 1951-ben megindított kritikai kiadása a legjelentősebb állomás! Korszakos állomás! De egyszersmind hangsúlyozzuk, hogy hasonlóan korszakos állomás lesz az is, ha kisebb költeményei, nagyobb elbeszélő

költevényei, válogatott prózai művei és válogatott levelei ugyanolyan olcsó tömegcikknek lesznek, mint az említett *Toldi-trilógia*-kiadás! És főleg, ha az ilyen olcsó kiadások állandósulnak s rendszeressé válnak!

GYULA BISZTRAY: LES ÉDITIONS DES OEUVRES DE JÁNOS ARANY
(1883—1958)

L'article est dédié au professeur János HORVÁTH, à l'occasion de son quatre-vingtième anniversaire.

János ARANY, un des plus grands poètes hongrois, ami de PETŐFI, enrichit la nation hongroise d'un legs riche et varié, de toute une série de chefs-d'œuvre. L'étude soumet à un examen critique les éditions des œuvres de ARANY, publiées au cours des 75 ans écoulés depuis la mort du poète; elle examine comment les éditeurs ont accompli la tâche qui leur incombait: faire parvenir les œuvres du poète aux couches les plus larges du peuple.

Un des éditeurs les plus importants de János ARANY fut Mór RÁTH (1829—1903). De 1864 à 1900, RÁTH a fait paraître les œuvres du poète dans des volumes présentés avec un goût exquis. Après la mort de ARANY, durant presque vingt ans, ce sont les éditions ARANY János *Összes Művei* (Oeuvres complètes de János ARANY) (1883) et *Hátrahagyott Iratai és Levelezése* (Écrits et correspondance posthumes) (1887—1889) qui sont les plus significatives. L'édition des Oeuvres complètes comprend 8 volumes: *Petits Poèmes* (Tome I), *Poèmes épiques* (Tomes II—IV), *Études en prose* (Tome V), *Traductions de SHAKESPEARE* (Tome VI) et *celles de ARISTOPHANE* (Tomes VII—VIII). Les œuvres sont accompagnées de quelques notes.

L'autre édition fort importante, c'est ARANY János *Hátrahagyott Iratai és Levelezése*. Puisque les *Összes Művek* ne comprirent que le matériel sélectionné très rigoureusement par le poète même, le reste suffit pour remplir 4 gros volumes. Ceux-ci ont été classés et ordonnés aux fins de la publication par le fils du poète, László ARANY, poète lui-même. Le premier volume comprend les poèmes posthumes de ARANY, le second les études posthumes, entre autres l'étude de haute importance sur les questions de la poésie *Zrínyi és Tasso (Zrínyi et le Tasse)*. — Pour la carrière du poète, ainsi que pour la vie littéraire de l'époque, les deux volumes de la correspondance de ARANY se révèlent comme la source la plus précieuse; surtout sa correspondance avec PETŐFI. Il faut encore mentionner une autre édition (1895) de RÁTH: les ballades de ARANY illustrées par Mihály ZICHY. Cette publication fit fureur, aussi fut-elle rééditée maintes fois.

De 1900 à 1940 — les 4 dernières décades où les œuvres de ARANY furent encore protégées par le droit d'auteur, — c'était la société éditrice anonyme Franklin Társulat qui exerçait le droit d'éditeur. L'activité de la Franklin Társulat est un bel exemple d'édition et d'exploitation capitalistes: on ne se soucia guère de donner des éditions bon marché, au nombre suffisant d'exemplaires; il en était de même pour les textes, imprimés d'une manière bien imprécise. Aussi la société fut-elle critiquée, pour ce procédé par les journaux, durant des décades. Parmi les éditions de la Franklin Társulat, ce n'est que le recueil en 6 tomes (1902—1907), soigné par Frigyes RIEDL, puis l'édition des *Petits Poèmes* (1925), annotée par Géza VOINOVICH qui sont dignes d'être appréciés.

A la fin de 1940, date d'expiration des droits d'auteur, on commença à publier les œuvres d'Arany dans des éditions bon marché.

En 1951, l'Académie hongroise des Sciences commença l'édition critique de ARANY János *Összes Művei (Oeuvres complètes de János ARANY)*: événement de haute importance dans l'histoire des éditions posthumes des œuvres du poète. Jusqu'à présent, les volumes I—VI ont été publiés (*Összes költemények* — Poèmes) soigneusement classés et ordonnés aux fins de la publication par Géza VOINOVICH (1877—1952), et dotés d'un riche matériel de notes. Géza VOINOVICH a consacré plusieurs décades à l'étude de l'œuvre de János ARANY, personne ne connut le poète mieux que lui: les manuscrits, les textes divers aussi bien que les secrets de la naissance des œuvres, ceux des allusions, des indications, des noms. Il a réussi à faire une large part au travail philologique qui est la base solide d'une édition critique moderne de valeur scientifique. Tout en appréciant cette édition, la présente étude en fait voir quelques défauts, et y ajoute des addenda et corrigenda. La suite de l'édition est en cours.

Parallèlement, utilisant en partie l'édition critique susdite, la maison éditrice «Szépirodalmi Könyvkiadó» publia, dans la série *Magyar Klasszikusok (Classiques hongrois)*, 4 volumes intitulés *ARANY János Válogatott Művei* (Oeuvres choisies de János ARANY) avec introduction et notes, par les soins de M. János BARTA. De toutes les éditions des œuvres de ARANY, c'est la meilleure sélection. — C'est toujours l'éditeur «Szépirodalmi Könyvkiadó» qui, en 1955, publia les *Összes költemények (Poèmes)*, édition bibliophile sur papier bible, en 3 volumes. Celle-ci adopte le texte de l'édition critique en complétant le recueil des petits poèmes par les pièces parues depuis l'édition de l'Académie et par les traductions de poèmes tirées des études de ARANY. Un autre mérite de la «Szépirodalmi Könyvkiadó», c'est d'avoir publié, en 1956, le chef-d'œuvre du poète, la trilogie intitulée *Toldi*, en 120 000 exemplaires. Le prix n'en est que de quelques sous, c'est vraiment «le livre de tous». Il faudrait, à l'avenir, continuer régulièrement la série de telles éditions.